

MIECZYSLAW SOŚNIAK

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ODSZKODOWAWCZA W NOWYM KODEKSIE CYWILNYM NRD

I. WSTĘP

Nowy kodeks cywilny NRD z dn. 19 VI 1975 r., wchodzący w życie z początkiem 1976 r., zawiera wśród siedmiu części, na jakie został podzielony, część poświęconą „ochronie życia, zdrowia i własności przed wyrządzeniem szkody” (§ 323-361). Część ta, jako piąta, umieszczona została za przepisami szczególnymi dotyczącymi umów¹, a przed częścią poświęconą prawu spadkowemu i różnym zagadnieniom ujętym zbiorczo w siódmej, końcowej części². Jest to część stosunkowo obszerna, zważywszy niewielką objętość całej kodyfikacji (łącznie 480 paragrafów). Rozpoczyna się od norm w charakterze ogólnym, stanowiących jak gdyby programowe założenia dalszych przepisów. Normy te podkreślają zasadniczy cel przepisów części piątej: ochronę przed szkodą dóbr społecznych i indywidualnych oraz ustalenie obowiązków w zakresie tej ochrony, obowiązków ciążących zarówno na obywatelach, jak na różnych jednostkach społecznych i gospodarczych. Zarazem normy te³ głoszą nie tylko obowiązki obywateli oraz przedsiębiorstw wykorzystania wszelkich środków zapobiegających szkodom, ale również podkreślają wychowawczą rolę dalszych odszkodowawczych przepisów szczegółowych w umacnianiu społecznej troski o ochronę życia, zdrowia i własności. Omawiane przepisy wstępne przewidują przy tym możliwość wynagrodzenia szkód poniesionych przy okazji obrony życia i zdrowia obywateli oraz w interesie porządku i bezpieczeństwa publicznego (§ 326). Znajdziemy tu również ogólną normę doty-

¹ A mianowicie częścią trzecią kodeksu, poświęconą „umowom związanym z kształtowaniem życia materialnego i kulturalnego” i częścią czwartą, która zajmuje się „użytkowaniem nieruchomości i budynków w celach mieszkalnych i wypoczynkowych”.

² Określonej jako „specjalne postanowienia dla szczególnych stosunków cywilno-prawnych”, a obejmującej bardzo różne sprawy, począwszy od przepisów dotyczących wykonania zobowiązań, po przepisy prawa osobowego, przedawnienia itd.

³ Podzielone na trzy części: zasadę ogólną (§ 323), obowiązek unikania szkód (§ 324) oraz obowiązek ochrony przed szkodami i niebezpieczeństwem (§ 325).

czącą ochrony praw osobistych (w szczególności czci, imienia, praw autorskich i wynalazczych), przewidującą możliwość żądania odwołania bezpodstawnych twierdzeń, zaniechania naruszania dóbr tego rodzaju, wynagrodzenia powstałej w ten sposób szkody (§ 327). Do rzędu tych przepisów wstępnych należy także § 328 dotyczący roszczeń o usunięcie i zaniechanie uszkodzeń oraz zagrożeń praw obywateli i przedsiębiorstw, a także przepis § 329 dotyczący szkód związanych z niekorzystnymi wpływami (immisje), jak hałas, zapachy, wstrząsy. Przepis ten — jak widać — zamieszczono w części odszkodowawczej, nie zaś (jak np. u nas) w związku z normami prawa rzeczowego. Uwaga nasza koncentruje się szczególnie na przepisach rozpoczynających się od § 330. Zawiera on podstawową zasadę odpowiedzialności cywilnej, która — stosownie do zamierzeń kodyfikatorów⁴ — zastąpić ma dotychczasowy pluralizm zasad (jak to określono) panujący w omawianej dziedzinie. Po tym podstawowym przepisie następuje szereg norm szczegółowych, dotyczących czy to ograniczenia jego działania, czy to określenia przesłanek odpowiedzialności, podstaw jej uchylenia, sposobu ustalenia odszkodowania, a także szczególnych rodzajów odpowiedzialności.

Drugą zasadę odpowiedzialności (zaostrzoną w stosunku do pierwszej) głoszą § 343 in., po czym następują przepisy dotyczące odpowiedzialności nieletnich oraz osób obowiązanych do nadzoru (§ 348 i n.). Przepisy odszkodowawcze zamykają normy związane z wyłączeniem odpowiedzialności (§ 352 i n.). W omawianej części k.c. NRD zamieszczono również przepisy dotyczące bezpodstawnego wzbogacenia (§ 356 i n.) oraz znalezienia rzeczy (§ 358 i n.), którymi nie będziemy się zajmować.

Jak stąd widać, zakres omawianej części przekracza tradycyjny zakres przepisów o odpowiedzialności deliktowej spotykanych w kodeksach. Wynika to stąd, że — jak podnoszą kodyfikatorzy⁵ — omawiana część stanowi wyraz „ochronnej funkcji prawa cywilnego”. Funkcja ta obej-

⁴ Zasadnicze zerwanie z dotychczasowymi uregulowaniami odpowiedzialności deliktowej w kodeksach krajów kapitalistycznych głosi m.in. M. Posch, *Schutz des Lebens, der Gesundheit und des Eigentums vor Schadenzufügung*, Neue Justiz 1974, z. 23, s. 728.

⁵ Por. sumaryczne zestawienie podstawowych zasad projektu k.c. NRD przez sekretarza ministerialnej komisji kodyfikacyjnej G. A. Lübchena w artykułach ogłoszonych na temat nowej kodyfikacji, a w szczególności: *Aufbau und Gliederung des Entwurfes des Zivilgesetzbuches*, Neue Justiz 1974, z. 22, s. 670, oraz *Die Bedeutung des Entwurfs des Zivilgesetzbuches für die Vervollkommnung der sozialistischen Rechtsordnung der DDR*, Staat und Recht 1975, z. 2, s. 181 i nast.

W niniejszym opracowaniu wykorzystuję szereg pozycji, jakie ukazały się w prasie prawniczej NRD w związku z opublikowaniem w 1974 r. projektu k.c. NRD. Wyjaśniają one motywy kodyfikacji i jej zasadnicze założenia. Prócz tego zaś zachowują swą aktualność w stosunku do obowiązującego już tekstu k.c. NRD, który w omawianej tu materii pokrywa się w znakomitej większości przepisów z tekstem wspomnianego projektu.

muje zaś daleko więcej od deliktów i quasi-deliktów. Tego rodzaju poszerzenie tematyki odszkodowawczej stanowi niewątpliwie *novum*.

Odbija się to i na układzie omawianych przepisów, odbiegającym w dużej mierze nie tylko od układu przepisów o czynach niedozwolonych w k.c.n. (§ 823 i n.), od których twórcy i komentatorzy kodeksu wyraźnie odcinają się⁶, ale również od układu analogicznych przepisów w kodeksach państw socjalistycznych⁷ (do których niejednokrotnie nawiązują).

Nie można tego natomiast powiedzieć o treści omawianych norm. W pewnych punktach wprowadzają istotnie nowe ujęcia. W innych znów jednak przypominają analogiczne rozwiązania innych współczesnych systemów odpowiedzialności cywilnej. Sumaryczne przedstawienie interesującej nas części kodeksu pozwoli na ogólną orientację w tych analogiach i odmiennościach.

II. PRZESŁANKI I ZASADY ODPOWIEDZIALNOŚCI

1. **Przesłanki.** Podstawową przesłankę odpowiedzialności cywilnej stanowi rzecz jasna, szkoda. § 336 ust. 1 k.c. NRD określa ją jako materialny uszczerbek powstały na skutek naruszenia obowiązku („Pflichtverletzung”) przez inną osobę. Szkodą są zarówno efektywne straty wynikłe w sferze majątkowej czy zdrowotnej, jak i utracone zyski. Na temat rodzaju związku przyczynowego łączącego szkodę z wydarzeniem powodującym je kodeks nie wypowiada się, pozostawiając sprawę teorii.

Szczególną rolę odgrywa naruszenie prawa. Omawiane przepisy określają je w różny sposób: jako bezprawne zachowanie („Rechtswidriges Verhalten” np. w § 328), jako bezprawne naruszenie („rechtswidrige Verletzung”, np. w § 327), jako naruszenie obowiązku („Pflichtverletzung”, np. w § 336), jako bezprawne wyrządzenie szkody (np. w § 330). Cywilistyka NRD wysuwa stale tak różnie określane „naruszanie prawnych obowiązków” jako podstawową przesłankę odpowiedzialności⁸. Podkreśla się przy tym jedność pojęcia naruszenia prawa dla wszystkich dziedzin prawa, dopuszczając zarazem różnice w konsekwencjach tego naru-

⁶ Już dawno podkreślano w literaturze cywilistycznej NRD, że przy kodyfikacji przepisów odszkodowawczych nie chodzi jedynie o poprawę czy ulepszenie uregulowań zawartych w § 831 i n. k.c.n., lecz o stworzenie całkiem nowych zasad odpowiedzialności, ściśle związanych z podstawami ustroju socjalistycznego. Por. o tym m.in. G. Bley, *Schadenersatz im Zivilrecht (Grundsätze der Neuregelung des ausservertraglichen Verantwortlichkeit im künftigen Zivilgesetzbuch)*, Berlin 1963, s. 81 i nast.

⁷ Jak np. art. 444 i n. k.c. RSFSR z 1964 czy art. 339 i n. k.c. węgierskiego z 1959 r. nie mówiąc już o przepisach odszkodowawczych naszego k.c.

⁸ Tak np. M. Posch, *Der Fahrlässigkeitsbegriff im Zivilrecht*, Neue Justiz 1974, z. 18, s. 553. Tamże czytamy m.in.: „Rechtliche Verantwortlichkeit kann nur im Gefolge der Verletzung von Rechtspflichten entstehen”.

szenia w poszczególnych dziedzinach. Zachodzi więc pewna zgodność pod tym ostatnim względem z poglądami przeważającymi na terenie teorii polskiej. Z obligatoryjnym wymogiem bezprawności łączą teoretycy NRD wychowawcze funkcje odpowiedzialności cywilnej: ujemne następstwa cywilno-prawne winny w zasadzie wiązać się tylko z zachowaniem budzącym zastrzeżenia z prawnego punktu widzenia⁹. Nieco inaczej natomiast przedstawia się sprawa subiektywnej przesłanki odpowiedzialności — winy. W okresie prac nad przygotowaniem projektu k.c. proponowano nawet, by z pojęcia winy w ogóle w przyszłej kodyfikacji zrezygnować. Mówiono też o braku praktycznego znaczenia odróżnienia winy umyślnej od nieumyślnej¹⁰. Kodeks nie poszedł tą drogą. Utrzymano w nim zarówno samo pojęcie winy, jak odróżnienie jej stopni. Zgodnie z teorią NRD, wina polega na możliwości postawienia zarzutu z powodu zachowania naruszającego obowiązki prawne („Vorwurf rechtspflichtverletzenden Verhaltens”). Jednakowoż co do jej roli wśród przesłanek odpowiedzialności zaznaczyły się pewne tendencje pomniejszające jej znaczenie. Podnoszono min., że istnienie i rozmiar cywilno-prawnych sankcji wyrządzenia szkody nie powinny zależeć od samej tylko możliwości postawienia wyżej wymienionego zarzutu. Nie jest bowiem najistotniejsza ocena postępowania sprawcy, lecz ochrona poszkodowanego. Na pierwsze miejsce nie wysuwa się zatem zagadnienie winy tego sprawcy. Chodzi o to, czego mógł oczekiwać z jego strony (w określonych warunkach społecznych) poszkodowany, na co mógł liczyć w danej sytuacji. Decydować więc powinny obiektywnie uzasadnione oczekiwania partnera kontraktowego (przy odpowiedzialności umownej) czy oczekiwania osoby, z którą zetknął się sprawca przy wyrządzaniu szkody (deliktowej), nie zaś takie czy inne momenty (o charakterze indywidualnym czy obiektywnym) występujące po stronie dłużnika (lub sprawcy szkody deliktowej)¹¹.

Niemniej we współczesnej cywilistyce NRD spotykamy również wypowiedzi (np. cyt. wyż. Püschla) uwzględniające w większym stopniu rolę winy (zresztą zawsze z naciskiem na jej obiektywny element). Jest to wszakże problem teoretyczny, w który przy sumarycznym przedstawieniu przepisów kodeksowych trudno się wdawać.

2. P o d s t a w o w a z a s a d a o d p o w i e d z i a l n o ś c i. Podstawowa zasada odpowiedzialności, zawarta w § 330, nie wspomina więc — zgodnie z tym co powiedziano — w ogóle o winie i głosi zasadę odpowie-

⁹ Por. Bley, op. cit., s. 77.

¹⁰ Krytyka tych koncepcji wraz z polemiką ze stanowiskiem Poscha zawarta jest m.in. w artykule H. Püschla, *Zur Vorwerfbarkeit schadenstiftender Handels bei der materiellen Verantwortlichkeit im Entwurf des Zgb*, Staat und Recht 1975, z. 2, s. 219. Ramy niniejszego szkicu nie pozwalają niestety na zreferowanie w tym artykule szerokiej polemiki z Poschem na temat podstaw odpowiedzialności w prawie socjalistycznym.

¹¹ Tak cyt. artykuł M. Poscha, *Der Fahrlässigkeitsbegriff...*, s. 552 i nast.

działności o charakterze obiektywnym: „obywatel albo przedsiębiorstwo, które naruszając ciężące na nim obowiązki, wyrządza bezprawnie szkodę, obowiązane jest do jej naprawienia”. Problem winy wypływa dopiero przy sposobach zwolnienia się od odpowiedzialności omówionych w § 333 i n. Dopiero z łącznego ujęcia tych przepisów z cyt. zasadą § 330 wynika, że projekt odróżnia obiektywną odpowiedzialność przedsiębiorstwa od odpowiedzialności obywateli. Obiektywizm tej pierwszej wynika stąd, że przedsiębiorstwo nie odpowiada jedynie wówczas, gdy okoliczności, które doprowadziły do powstania szkody, nie dało się odwrócić pomimo wykorzystania wszelkich możliwości stojących do dyspozycji w ramach socjalistycznych stosunków wytwórczych¹² (§ 334).

Tego rodzaju obiektywna odpowiedzialność ustalona jest od dawna w prawie NRD, gdy chodzi o wzajemne stosunki przedsiębiorstw. Podstawowy w tej mierze § 82 ustawy o systemie umownym w gospodarce socjalistycznej z 25 II 1965 r. (tzw. „Vertragsgesetz”) używa nawet dla określenia podstaw wyłączenia odpowiedzialności przedsiębiorstw tego samego zwrotu, jaki przejęty został przez cyt. § 334 kodeksu o „wykorzystaniu wszelkich możliwości” itd. Obiektywizm odpowiedzialności cywilnej w obrocie społecznym i malejąca na tym terenie rola winy były niejednokrotnie podkreślane w literaturze NRD¹³. Również na marginesie przedstawionego uregulowania odpowiedzialności przedsiębiorstw w k.c. NRD podkreśla się w tej literaturze, że każde przedsiębiorstwo ponosić winno gospodarcze ryzyko swojej działalności, w tym również ryzyko wyrządzenia szkody. Nie wolno przerzucać tego ryzyka na poszkodowanego z uzasadnieniem braku winy po stronie przedsiębiorstwa. Jeśli oparto się na tych założeniach w cyt. wyż. „Vertragsgesetz”, dotyczącym wyłącznie wzajemnych stosunków przedsiębiorstw, tym bardziej należy stosować je w odniesieniu do obywateli poszkodowanych na skutek działalności tych przedsiębiorstw¹⁴.

¹² „Trotz Ausnutzung aller ihm durch die sozialistischen Produktions Verhältnisse gegebenen Möglichkeiten”.

¹³ Z dawniejszych pozycji por. np. artykuł L. Peniga, *Die Neuregelung der materiellen Verantwortlichkeit im Vertragsgesetz*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Fr. Schiller Universität in Jena 1966, z. 43, s. 365 i nast. oraz cyt. tam dawniejszą jeszcze literaturę NRD. Z pozycji nowszych por. w tym względzie m.in. artykuł M. Poscha, *Die materielle Verantwortlichkeit des Bürgers und der Betriebe im Zivilrecht*, Staat und Recht 1970, z. 7, s. 1111 i nast.

Wobec niewątpliwego sensu cyt. § 334, odnoszącego się do przedsiębiorstw i jego wyraźnego przeciwstawienia przepisowi § 333, dotyczącego ekskulpacji obywateli (przy czym oba przepisy mieszczą się w tytule „zwolnienie od obowiązku wynagrodzenia szkody”), trudno pogodzić się z wykładnią zacierającą różnice tego zwolnienia wprowadzone w kodeksie w stosunku do obywateli i przedsiębiorstw. Taką wykładnię reprezentuje cyt. wyż. H. Püschel, op. cit., s. 230, zaprzeczający obiektywnego charakteru odpowiedzialności przedsiębiorstw i dopuszczający możliwość ich ekskulpacji na zasadach ogólnych.

¹⁴ Tak M. Posch, *Schutz des Lebens...*, s. 729.

Natomiast gdy chodzi o obywateli, przyjmuje się (w zw. z brzmieniem cyt. § 333) odpowiedzialność opartą na domniemaniu winy. Obywatel może więc zwolnić się od odpowiedzialności, wykazując, że nie spowodował szkody ani umyślnie, ani nieumyślnie. Cyt. § 333 określa, co rozumieć pod winą umyślną (wymienia zarówno *dolus directus* jak *indirectus*), co zaś pod nieumyślną. Według obszernego określenia zawartego w tymże przepisie, tę ostatnią popełnia sprawca szkody wówczas, gdy z powodu braku staranności, z powodu lekkomyślności, obojętności albo z podobnych powodów zachowuje się odmiennie, niż to w określonej sytuacji było konieczne dla uniknięcia szkody, stosownie do ogólnych wymagań, jakie należałoby mu postawić. Gdy k.c. NRD przewiduje wyrównanie szkody związanej z ciężkim niedbalstwem sprawcy („*grobe Fahrlässigkeit*”) wyrównanie to nastąpi, jeżeli obywatel naruszy podstawowe zasady socjalistycznego współżycia społecznego w nieodpowiedzialny sposób („*in verantwortungsloser Weise*”, § 333 ust. 4).

Jak widać z podanego określenia, i jak to podkreślają cywiliści NRD¹⁵, wina to coś więcej niż psychiczny stosunek sprawcy do działania. Sprawę zawinienia — ich zdaniem — można właściwie ująć tylko na tle konkretnych stosunków społecznych, w jakich dane działanie (zaniechanie) miało miejsce oraz na tle prawidłowości kierujących tymi stosunkami. Bez tego społecznego tła, które z jednej strony warunkuje, z drugiej zaś wartościuje określone zachowanie, koncepcja winy pozostanie zawsze niepełna i jednostronna.

Z uregulowań kodeksowych wynika z jednej strony jednolitość kryteriów odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej dla obywateli, z drugiej zaś — odmienność tych kryteriów w stosunku do odpowiedzialności przedsiębiorstw. Niemniej zarówno kontraktowa, jak deliktowa odpowiedzialność tych ostatnich opiera się na tych samych zasadach¹⁶.

Problemem winy nieumyślnej, jaka w przypadkach cywilnej odpowiedzialności obywateli wysuwa się na czoło, zajmowano się niejednokrotnie na terenie nauk prawnych w NRD zarówno w aspekcie karnym, jak cywilnym¹⁷. Ta bogata problematyka wymagałaby odrębnego opracowania, oczywiście już poza ramami niniejszego szkicu.

3. Odpowiedzialność zaostrożona. Obok przedstawionej

¹⁵ Por. o tym wywody cyt. Bleya, op. cit., s. 111 i nast.

¹⁶ Tak M. Posch, *Zum Verhältnis von Rechten und Pflichten im neuen Zivilrecht*, Staat und Recht 1975, z. 2, s. 215.

¹⁷ Por. min. z literatury karnistycznej W. Friebele, *Das Verhältnis der gesetzlichen Schulddefinition zum Begriff „verantwortungslose Gleichgültigkeit“ im Sinne des § 8 Abs. 2 StGB*, Neue Justiz 1972, s. 382 i nast. Z dawniejszych pozycji karnistycznych NRD por. na ten temat odrębną pracę J. Lekschasa, *Die Schuld als subjektive Seite der verberecherischen Handlung*, Berlin 1955. Natomiast z zakresu cywilistyki por. np. cyt. wyż. artykuł M. Poscha, *Der Fahrlässigkeitsbegriff...*, s. 551 i nast.

podstawowej zasady odpowiedzialności k.c. NRD przewiduje drugą, określoną jako „poszerzona” („erweiterte Verantwortlichkeit”), którą my nazwalibyśmy raczej „zaostrzoną”. Zaostrenie to polega na tym, że sprawca szkody nie może zwolnić się od odpowiedzialności powołaniem się czy to na brak winy (tak przy odpowiedzialności obywateli w zw. z cyt. § 333), czy to na „wykorzystanie wszelkich możliwości stojących do dyspozycji w ramach socjalistycznych stosunków wytwórczych” (tak przy odpowiedzialności przedsiębiorstw w zw. z cyt. § 334). Jedynym sposobem wyłączenia tej zaostrojonej odpowiedzialności jest wykazanie, że szkodę spowodowało zdarzenie nieodwracalne, które nie wynikało z błędu co do właściwości danej rzeczy lub z faktu, że zawiodła ona pod względem technicznym. Zdarzenie uznajemy za nieodwracalne, gdy nie można go było przewidzieć i nie można było zapobiec mu, pomimo podjęcia przez przedsiębiorstwo wszelkich środków odpowiadających współczesnym możliwościom i doświadczeniom albo pomimo dołożenia wszelkich starań, jakich można było wymagać od obywatela (tak § 343 ust. 2). Jak więc widać i tu zdyferencjowano podstawy egzoneracyjne w stosunku do przedsiębiorstw i w stosunku do obywateli. Gdy chodzi o przedsiębiorstwa, projekt wprowadzając jedyną podstawę egzoneracji przy odpowiedzialności zaostrojonej unika, jak widać, terminu „siła wyższa”. W tej ucieczce od terminu, interpretowanego tak różnie przez całe wieki posługiwania się nim, k.c. NRD nie jest odosobniony. Niestety, jak dowodzi doświadczenie¹⁸, wyeliminowanie wieloznacznego terminu nie eliminuje samo przez się trudności związanych z określeniem owych „nieprzewidywalnych i nie dających się uniknąć” zdarzeń. Ową nieprzewidywalność, niemożność uniknięcia itd. trzeba przecież także w jakiś sposób konkretyzować, posługując się pewnymi uogólnieniami, niejednokrotnie spornymi.

Zaostrzona odpowiedzialność dotyczy przede wszystkim działalności przedsiębiorstw stwarzającej „zwiększone niebezpieczeństwo” („erhöhte Gefahr”) dla innych albo przedsiębiorstw posługujących się lub przechowujących materiały stwarzające niebezpieczeństwo tego rodzaju (§ 344)¹⁹.

¹⁸ Chociażby doświadczenia uzyskane na terenie prawa kolejowego. Jak wiadomo, konwencja berneńska (tzw. CIM) zastąpiła w art. 27 § 2 określenie „siła wyższa” opisaniem („okoliczności, których kolej nie mogła uniknąć i którym nie mogła zapobiec”). To zastąpienie ocenił w następujący sposób najwybitniejszy znawca międzynarodowego prawa kolejowego B. Nanassy (w pracy wspólnej z J. Wickiem, *Das internationale Eisenbahnfrachtrecht*, Wien 1965, s. 188 i nast.): „Dadurch, dass der Ausdruck «höhere Gewalt» durch die Umschreibung ersetzt worden ist, dürfte man aber kaum viel gewonnen worden sein”. I tak bowiem, sprawa bliższego określenia wspomnianych „okoliczności” pozostanie przedmiotem swobodnej oceny sędziego.

¹⁹ Nietrudno w terminologii użytej w tych przepisach zauważyć wpływ przyjętego od dawna w prawie radzieckim określenia o „źródle zwiększonego niebezpieczeństwa”, które stosowały zarówno dawne, jak obecnie obowiązujące cywilne kodeksy związkowe. Por. np. art. 454 k.c. RSFSR z 1964 r.

Odpowiedzialność ta dotyczy również przedsiębiorstw transportowych, posiadaczy pojazdów mechanicznych i mechanicznych statków wodnych (§ 345), a także posiadaczy zwierząt (§ 346). Jak widać, odpowiedzialność za zwierzęta została w istotny sposób zaostrzona w stosunku do przyjętych na ogół w tej mierze zasad, także i u nas. Wreszcie zaostrzona odpowiedzialność wiąże się z zawaleniem budowli i innymi szkodami związanymi z odpadnięciem jej części itd. W zasadzie odpowiada za tego rodzaju szkody właściciel budowli, chyba że na podstawie umowy kto inny zobowiązał się do utrzymania budynku w należytym stanie (§ 347).

4. Szczególne rodzaje odpowiedzialności. Wśród szczególnych rodzajów odpowiedzialności k.c. NRD reguluje m. in. odpowiedzialność za osoby trzecie. Przedsiębiorstwo odpowiada za szkody wyrządzone przez swojego pracownika w ramach wypełnianych przez niego zadań. Pracownik nie odpowiada więc wobec poszkodowanego sam. Nie narusza to zasad odpowiedzialności pracownika wobec przedsiębiorstwa ustalonych w przepisach prawa pracy albo innych przepisach (§ 331).

Odpowiedzialność niepełnoletnich ustalono w następujący sposób. Dziecko poniżej 6 lat nie odpowiada za wyrządzone szkody. Młodociani do lat 18 oraz dzieci po ukończeniu 6 roku życia są już odpowiedzialni, o ile w momencie szkodliwego działania byli zdolni — stosownie do stanu rozwoju swojej osobowości — zachowywać się należycie (zgodnie z obowiązkami, „pflichtgemäß”, § 348). Jak widać, granicę przypisalności przesunęto bardzo nisko.

K.c. NRD przewiduje brak odpowiedzialności osób psychicznie chorych lub osób pozbawionych w momencie szkodliwego działania możliwości należytego zachowania się (§ 349 ust. 1). Pełną odpowiedzialność natomiast ponosi obywatel, który sam wprowadził się w stan uniemożliwiający należyte zachowanie się przez spożycie alkoholu lub innych środków odurzających i w tym stanie wyrządził szkodę. Nie odpowiada za działanie pod ich wpływem, gdy znalazł się w tym stanie w sposób niezawiniony (§ 349 — ust. 2). Jest to więc przepis zbliżony treścią do art. 425 § 2 naszego k.c.

Zasady analogiczne, jak znana na naszym terenie odpowiedzialność oparta na zasadach współzycia społecznego, głosi § 350. Przewiduje on, że nieletni i osoby pozbawione możliwości należytego zachowania się, nieodpowiedzialne według cyt. wyż. przepisów (§ 348 i 349), mogą zostać zmuszone do całkowitego czy częściowego wynagrodzenia szkody, jeśli znajdzie to uzasadnienie we wszystkich okolicznościach danego wypadku i w gospodarczym położeniu stron interesownych.

Do treści art. 427 naszego k.c. zbliża się też § 351 k.c. NRD, dotyczący odpowiedzialności osób obowiązanych do nadzoru (rodziców oraz osób obowiązanych z ustawy, zarządzenia państwowego lub innych podstaw). Osoby te odpowiadają za szkody wyrządzone bezprawnie przez dzieci,

nioletnich i osoby chore psychicznie. Zwalnia się je od odpowiedzialności, o ile nie naruszyły w sposób zawiniony swoich obowiązków albo o ile szkoda powstałaby również przy należytych ich wypełnianiu.

III. ODSZKODOWANIE I ZWOLNIENIE OD ODPOWIEDZIALNOŚCI

1. Ogólne zasady. Zasady i sposób odszkodowania (podobnie zresztą jak przedstawione wyżej pojęcie szkody) zostały w k.c. NRD uregulowane jednolicie, tak gdy chodzi o odpowiedzialność kontraktową jak deliktową, zgodnie z postanowieniem § 93 k.c. (zamieszczonego w części poświęconej umowom). Zresztą omawiany k.c. zaciera w ogóle różnice deliktowego i kontraktowego reżimu odpowiedzialności. Cywilistyka NRD kładzie nacisk na fakt eliminowania w kodeksie konkurencji roszczeń kontraktowych i deliktowych²⁰. Posiada to, rzecz jasna, szereg konsekwencji praktycznych. M. in. podkreśla się, że dzięki temu nie można już ominąć ograniczeń odpowiedzialności zawartych w postanowieniach umownych — odwołaniem się do zasad odpowiedzialności reżimu deliktowego. Również okres przedawnienia jednych i drugich roszczeń ustanowiono ten sam — 4 lata (§ 474 ust. 1 p. 3), z tym że dla roszczeń deliktowych bieg przedawnienia rozpoczyna się a tempore scientiae poszkodowanego o zaistnieniu szkody i osobie jej sprawcy. Okres ten upływa jednak najpóźniej po 10 latach, licząc od zakończenia szkodliwego działania (§ 475 p. 2).

Odszkodowanie polega na przywróceniu takiego położenia materialnego poszkodowanego, w jakim znajdowałby się, gdyby nie nastąpiło wydarzenie przynoszące szkodę (§ 337 ust. 1). Odszkodowanie należy uiścić w pieniądzu. Jednakowoż zainteresowani mogą ustalić inny sposób wynagrodzenia szkody, w szczególności w postaci przywrócenia stanu pierwotnego przez wkład pracy (§ 337 ust. 2).

W wypadkach wyjątkowych sąd może obniżyć wysokość odszkodowania. Jest to możliwe wyłącznie przy szkodzie wyrządzonej na skutek niedbalstwa i przy jej szczególnej wysokości, powodującej, że trudno by oczekiwać jej pełnego wyrównania, zważywszy położenie ekonomiczne sprawcy, jego dochody i ich dalszy przewidywany wzrost (§ 340).

Nieco inaczej niż w art. 362 naszego k.c. ujął k.c. NRD wpływ zachowania się poszkodowanego na wysokość odszkodowania. Otóż § 341 tegoż k.c. przewiduje wykluczenie obowiązku naprawienia szkody w takim

²⁰ Cyt. wyż. G. A. Lübchen w artykule *Aufbau und Gliederung des Entwurfs des Zivilgesetzbuchs*, Neue Justiz 1974, nr 22, s. 669, podkreśla, że dzięki nowemu uregulowaniu „uniknięto dualizmu dotychczasowych przepisów odszkodowawczych wraz z problemem konkurencji roszczeń”. W tym samym duchu wypowiada się M. Posch w cyt. artykule *Schutz des Lebens...*, s. 731.

zakresie, w jakim poszkodowany jest za nią współodpowiedzialny albo w jakim zaniechał szkodę odwrócić lub zmniejszyć. Gdy za szkodę odpowiada więcej osób, odpowiedzialność ich jest solidarna. Pomiędzy sobą osoby te obowiązane są do wyrównania, zależnie od tego, w jakim stopniu spowodowały szkodę i w jakim wykroczyły przeciwko ciężącym na nich obowiązkom (§ 342 ust. 1). W wyjątkowych przypadkach sąd może ustalić, że każdy ze sprawców szkody będzie odpowiadał wobec poszkodowanego tylko w wymiarze własnego udziału w wyrządzeniu szkody (§ 342 ust. 2).

2. Szkody na zdrowiu, utrata życia. W wypadku pogorszenia zdrowia (§ 338) odszkodowanie obejmuje wydatki związane z kuracją, utracone zarobki oraz innego rodzaju zmniejszenie dochodów. Odszkodowanie obejmuje również pokrycie zwiększonych wydatków powstałych na skutek przejściowych lub trwałych uszkodzeń, jakich doznał poszkodowany, a także dalsze straty spowodowane przez wyrządzenie szkody w związku z pogorszeniem zdrowia (ust. 1 cyt. § 338). Gdy pogorszenie zdrowia powoduje zmniejszenie zarobków lub trwale zwiększenie wydatków, poszkodowanemu należy się renta pieniężna. W jej miejsce strony mogą w drodze pisemnej umowy przewidzieć jednorazową odprawę (ust. 2 cyt. § 33). Prócz tego, ust. 3 cyt. paragrafu przewiduje jeszcze inny rodzaj świadczenia pieniężnego, o którym poniżej. Komentatorzy podkreślają, że w przypadku wyrządzenia szkody na zdrowiu, ocena jej i skutki wyrządzenia podlegają zawsze reżimowi deliktowemu, bez względu na to, czy sprawca szkody i poszkodowany pozostawali w stosunku obligacyjnym²¹. Wobec przedstawionego wyżej zatarcia różnic pomiędzy obu reżimami odpowiedzialności, ma to zresztą niewielkie znaczenie praktyczne (np. jak podnosiłem w odniesieniu do początku biegu przedawnienia).

Przy roszczeniach związanych ze śmiercią poszkodowanego k.c. NRD przewiduje zwrot kosztów leczenia i pogrzebu (§ 339 ust. 1). W przypadku gdy zmarły był z ustawy obowiązany do świadczeń alimentacyjnych lub gdy tego rodzaju zobowiązanie miało powstać w dającym się przewidzieć czasie, osoba obowiązana do odszkodowania powinna „wyrównać szkodę powstałą na skutek utraty roszczenia alimentacyjnego” (§ 339 ust. 2). Nie ma tu więc mowy o przejęciu przez sprawcę szkody obowiązków alimentacyjnych zmarłego²². Gdy zmarły utrzymywał jakąś osobę bez obowiązku ustawowego, obowiązany do odszkodowania winien wypłacać tej osobie przez okres najwyżej dwuletni zasiłek („Unterstützung”), ale tylko wówczas, gdy osoba utrzymywana przez zmarłego nie może utrzymać się z własnych dochodów lub z innych środków (§ 339 ust. 3).

²¹ Tak H. Kietz, M. Mühlmann, *Allgemeine Bestimmungen über die Vertragsbeziehungen der Bürger*, Neue Justiz 1974, nr 22, s. 686.

²² Jak np. w art. 446 § 2 naszego k.c. czy w innym zresztą ujęciu w art. 357 ust. 2 k.c. węgierskiego z 1959 r.

Jak więc widać, o ile ust. 1 cyt. § 339 k.c. NRD odpowiada art. 446 ust. 1 naszego k.c., o tyle dalsze ustępy wykazują poważne różnice z uregulowaniem polskim, a także niektórymi uregulowaniami kodeksów państw socjalistycznych (por. np. art. 448 k.c. czechosłow. z 1964 r.).

Zgodnie z założeniami kodyfikatorów²³, wyrównaniu podlegają wyłącznie szkody materialne. K.c. NRD nie przejął więc z § 847 k.c.n. instytucji zadośćuczynienia w przewidzianym tam stosunkowo szerokim zakresie. Tylko w jednym wypadku pojawia się przepis zbliżony do przepisów o zadośćuczynieniu, a to przy szkodzie na zdrowiu („Gesundheitsschaden”). Chodzi przy tym jedynie o sytuację, gdy skutek tego rodzaju szkody „poszkodowany może tylko w ograniczonym zakresie brać udział w życiu społecznym”, albo też gdy skutek tej szkody jego samopoczucie ulega pogorszeniu w poważny sposób lub na dłuższy czas (§ 338 ust. 3). Poszkodowanemu przysługuje w tych wypadkach stosowne wyrównanie („ein angemessener Ausgleich”), które można by uznać za odpowiadające instytucji zadośćuczynienia. Jednakowoż komentatorzy podkreślają²⁴, że nie mamy tu do czynienia z pieniężnym wyrównaniem szkody niematerialnej. Celem tego przepisu jest, ich zdaniem, stworzenie poszkodowanemu szczególnych możliwości: polepsza mu się warunki życia, ale bez zmuszania go do wyliczania się z wydatków poniesionych w związku z tym (co było nieodzowne w przypadkach przewidzianych omówionymi ustępami 1 i 2 cyt. § 338).

3. Zwolnienie od odpowiedzialności. Na temat zwolnienia od odpowiedzialności przedsiębiorstw wspominałem już wyżej. Gdy chodzi o tego rodzaju zwolnienie w stosunku do obywateli, k.c. NRD przewiduje trzy „kontratypy” pod postacią obrony koniecznej (§ 352), stanu wyższej konieczności (§ 353) oraz samopomocy (§ 354). Działanie w tych wypadkach nie ma charakteru bezprawnego.

Przy obronie koniecznej sprecyzowano dokładniej niż w naszym art. 423 k.c. chronione dobra („życie, zdrowie, własność społeczną, własność osobistą obywateli lub inne prawa”). Podkreślono też, że obrona ma być dokonana „w odpowiedni sposób” („in angemessener Weise”), zastrzegając się tym samym przeciwko *excessus defensionis*.

Podobne dobra jako przedmiot ochrony wymieniono w przepisie dotyczącym stanu wyższej konieczności, który dotyczy zresztą jedynie „ochrony przed rzeczami”. I tu, mowa o „odpowiednim sposobie” działania celem zapobieżenia szkodzie, ale brak przewidzianego u nas wymogu proporcjonalności dóbr chronionych i poświęcanych. K.c. podkreśla wyraźnie, że przy obronie koniecznej i stanie konieczności odpada obowiązek naprawienia szkody.

Samopomoc dopuszcza się wówczas, gdy pomoc organów państwowych nie może nadejść w stosownym czasie i gdy bez niezwłocznej interwencji

²³ Por. cyt. Posch w artykule *Schutz des Lebens...*, s. 730.

²⁴ Tamże.

realizacja roszczeń i praw („Ansprüche und Rechte“) zainteresowanego zostałyby w istotny sposób utrudniona lub nawet udaremniiona (§ 354). Obywatel, który w odpowiedni sposób używa cudzych rzeczy, gruntów lub budynków dla własnej ochrony albo dla pomocy innym osobom, lub oddziałuje na te rzeczy, grunty itd. celem odsunięcia niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu, zdrowiu lub istotnym wartościom („erhebliche Sachwerte“), działa zgodnie z prawem (§ 355 ust. 1). Szkada powstała wskutek takiego działania winna zostać wynagrodzona przez osobę odpowiedzialną za wywołanie stanu zagrożenia. Jeśli od tej osoby nie można uzyskać odszkodowania, obowiązany jest do niego ten, w czym interesie zostało podjęte ochronne działanie (§ 355 ust. 2).

Przedstawieniem treści przepisów dotyczących tych trzech podstawowych wyłączeń odpowiedzialności kończę bardzo sumaryczne z konieczności przedstawienie jednego z działów najnowszej kodyfikacji prawa cywilnego wśród państw naszego obozu. Wzbudzi on na pewno szerokie zainteresowanie nie tylko na swoim rodzimym terenie, lecz i w innych krajach socjalistycznych.

SCHADENSVERANTWORTUNG IM NEUEN ZIVILGESETZBUCH DER DDR

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit der Problematik des fünften Teils des ZGB der DDR: „Schutz des Lebens, der Gesundheit und des Eigentums vor Schadenzufügung“. Zweck des Artikels ist die Darstellung dieser Problematik auf Grund der wissenschaftlichen Äusserungen in der DDR wie auch auf Grund der Gesetzesmotive. Verfasser bemüht sich dabei, die Analogien und Differenzen in der Regelung des neuen Gesetzbuchs mit den bereits bestehenden Gesetzbüchern der sozialistischen Staaten aufzuweisen.

Man hat dabei den Grundlagen der Verantwortung und deren Differenzierung in Abhängigkeit vom verantwortlichen Subjekt — des Bürgers oder Betriebes — besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Man hat ebenfalls den Begriff der Schuld auf Grund der Theorie der DDR und deren Rolle auf dem Gebiet der Schadensverantwortung einer Analysis unterzogen. Besondere Beachtung widmete man auch in diesem Artikel den Normierungen des ZGB betreffs „erweiterter Verantwortlichkeit“. Diese Normierungen bilden nach Ansicht des Verfassers eine interessante und originelle Lösung vor allem in verschiedenen Fragen, die mit der Betriebsverantwortung verbunder sind. Nicht immer finden diese Normierungen ihr Gegenstück in den Gesetzesnormierungen der sozialistischen Staaten (z.B. der polnischen). Ähnlich verhält sich die Sache mit der Regulierung anderer Fragen, wie z.B. Ersatzpflicht beim Tod des Geschädigten, Mitverantwortlichkeit des Geschädigten und anderer.

Viele Analogien aber in den Gesetzesregulierungen anderer sozialistischer Staaten, besonders im polnischen ZGB, weisen solche Vorschriften des ZGB auf, die sich mit Fragen der Verantwortlichkeit von Kindern, Jugendlichen und Aufsichtspflichtigen befassen. Der Inhalt dieser Vorschriften deckt sich manchmal mit den analogischen polnischen Vorschriften. Ähnlich verhält sich auch mit der Regulie-

zung dreier Tatbestände bezüglich des Ausschlusses der Verantwortlichkeit: Notwehr, Notstand und Selbsthilfe.

Der Artikel erörtert auch Vorschriften bezüglich Umfang und Art des Schadenersatzes (was in gewissen Punkten von der polnischen Normierung abweicht). Erhebliche Unterschiede treten besonders im Bereich und in der Art der Normierung von immateriellen Schäden auf.

Im gesamten Artikel wird besonderer Nachdruck auf die Neuheit und Originalität der Neuregulierung einer Reihe von Problemen gelegt, die seit Jahrhunderten Gegenstand der Sorge eines jeden Gesetzgebers sind. Nach Meinung des Verfassers werden die Bestimmungen der neusten Kodifizierung des Zivilrechts unter den Staaten unseres Lagers (aus welcher der Artikel doch nur einen kleinen Teil bespricht) sicherlich ein weites und wohlverdientes Interesse in allen sozialistischen Staaten wecken, wie es bereits in Polen geschehen ist.